

analyse. Manuskriptet er avsluttet i 2015, hvilket betyr, at de nyeste bidrag til den lutherske arv ikke har kunnet indarbejdes. Ærgerligt f.eks., at Pil Dahlerups store *Litterær reformation* (2016) ikke har kunnet berøres. Bogens bibliografi er rig og uoverskuelig. Som bogproduktion er den ganske flot. Der er lagt megen energi heri fra forlagets side. Dog kunne nogle af billederne især i begyndelsen have været lidt skarpere.

Carsten Bach-Nielsen

| KRZYSZYNA SZELAŃOWSKA: *We, Norwegians. The National Identity of Norwegian Elites in Early Modern Times (16th-18th Century)*, Translated into English by Magdalena Junkieles, Institute for Research of European Cultural Heritage, Białystok 2016, 371 s.

Dette er en engelskspråklig versjon av en polsk habilitasjonsavhandling fra Universitetet i Białystok, smakfullt trykt og solid innbundet. Soliditeten preger hele avhandlingen. Det er et imponerende arbeid, utført på grunnlag av en inngående lesning av et stort og mangfoldig kildemateriale fra flere hundre år, på et språk som er fjernt fra Krzyszyzna SzelaŃowskas polske morsmål, et dansk-norsk språk som forandret seg meget i løpet av de 300 år som danner den kronologiske ramme for avhandlingen. Vi er ikke bortskjemt med at andre lands historikere trenger så dypt inn i norsk historie, og særlig ikke i en periode da selv danske og langt mer svenske historikere alltid har hatt problem med å åpne øynene for det norske element i nordisk historie.

Dette er relevant for emnet norsk nasjonal identitet fra 1500-tallet til 1700-tallet som denne boken handler om. Tolkningen av nasjonale identiteter har engasjert teoretikere med samfunnsvitenskapelig basis og orientering. De har oppført seg som en skare akademiske alfahanner med kloden som sitt revir, der de har skuet ut over det tåkelagte historiske landskap med en persepsjon uten sans for forstyrrende detaljer i tid og rom. De har doktrinært postulert påstander om det moderne i de siste 200 år som fundamentalt annerledes enn det som kom forut, og de har dermed avvist forekomsten av det nasjonale før nasjonalismens tidsalder på 1800-tallet – ikke noen *longue durée* på dette feltet, takk! I særlig grad har det ikke vært plass til viten og innsikt om mindre folk og kulturer i periferien. I mitt eget land var det nok å bli preget av hovedstaden Oslos (Christianias) blindvinkel til ikke å få øynene opp for „det skjulte Norge“. Da var det vel ikke så merkelig at akademikere i Uppsala og Lund har trodd at nordmenn før 1814 enten var dansker eller innfødte med skylapper i hver sin dal, i tråd med det mange i den svenske eliten trodde i 1814 og i mange år etter. De skjøn-

te ikke den norske nasjonalismen og måtte betale en høy politisk pris for det.

At en polsk historiker har kommet til et annet syn på Norge, er først og fremst resultatet av en stor personlig innsats. At dette skjer i Polen er likevel ikke tilfeldig. Til forskjell fra Danmark og Sverige, og i likhet med Norge, har Polen hatt en omskiftelig statshistorie, i lange tider som en selvstendig kraft i Europa, til andre tider dominert av sterke naboer. Polen og Norge har begge vært «vanished states», og under 2. verdenskrig led de felles skjebne som okkuperte land, bare at Polens skjebne var langt hårdere. Polske soldater deltok i den første seieren over Wehrmacht i slaget om Narvik våren 1940, og under den kalde krig var dialogen mellom Warszawa og Oslo blant de første avspenningstegn, basert på en gjensidig polsk-norsk sympati.

Også før Krystyna Szelałowska har polske historikere arbeidet med norske emner. Hun tar utgangspunkt i fornektelsene av forekomsten av det hun har satt seg fore å undersøke: at det fantes en nasjonal identitet i tidlig nytid. Denne fornektelsen har spredt seg til norske intellektuelle miljøer, med en slik konsekvens at de har sett bort fra mange funn, som eldre forskere har publisert, og ikke vist interesse for primærkilder som røper norsk identitet. Szelałowska lar seg ikke avspore av disse holdningene. Hun skriver at det i økende grad har gjort seg gjeldende et skisma mellom modernitetens teoretikere og historikere som har arbeidet inngående med middelalderen og tidlig nytid. I innledningen slår hun fast at fra middelalderen fantes det nasjonale identiteter i en rekke land. Hun avgrenser sin egen undersøkelse til å gjelde elitegruppene i Norge, de som har etterlatt seg skriftlige kilder. Men hun ønsker å skrive en totalhistorie når det gjelder utsagn om og symptomer på nasjonal identitet, og da viker hun heller ikke tilbake for å trekke inn den allmenne befolkningen, dvs. bondeallmuen. Hun legger vekt på at det ikke fantes et skarpt skille mellom elitegruppene og bøndene – i det 16. århundre hadde flere litterater sitt utspring i den gamle norske overklasse, som hadde sitt sosiale fundament blant godseiene bønder. I andre samfunn (som f.eks. Polen) ville de ha tilhørt den lokale adel, eller gentryen i engelsk variant.

Jeg er enig i denne måten å tilnærme seg emnet på: På toppen av isfjellet er identitet kanskje mest et spørsmål om idéer og politikk. Lenger nede er den en mental tilstand som røper seg i formuleringer om tilsynelatende trivielle spørsmål – Szelałowska har funnet mange slike utsagn. Hun er en kildejeger som mestrer jakten i fremmed land, og ingen norsk historiker har behandlet emnet så systematisk. At nordmenn ikke har gjort hennes jobb overflødig, henger sammen med det antinasjonale intellektuelle klima som har hersket etter 1970.

Vi som har opponert mot fornektelsen av den nasjonale dimensjon

i eldre norsk historie, har gjort det i behandling av den politiske utvikling og deretter i forsvar for denne metode overfor paradigmatisk påstander om hvor ubetydelig og uvesentlig den nasjonale identitet var. Det har ikke vært et forskningspolitisk klima for å gå videre og gjøre den nasjonale identitet til et eget felt i tidlig nytidsforskningen. Dette forklarer hvorfor en polsk historiker ble den første som gjorde det så systematisk.

I introduksjonen gjør Szelałowska det klart at en mindre skare norske historikere har åpnet for at det foregikk en forberedelse av den nasjonale vekking i annen halvdel av 1700-tallet, mens meget få har trukket den nasjonale identitet lenger tilbake i tiden. Hun er forsiktig i omtalen av norsk forskning, men flere ganger kommer det frem hvor urimelig hun finner tolkninger av konkrete kildeutsagn, der historikere har benektet eller bortforklart at det fantes noen norsk-nasjonal tendens i dem. Slik bør det argumenteres mot et paradigme, ved å vise konkret at den ortodokse lære overser innholdet i viktige kilder.

Szelałowska har holdt seg til trykte kilder: Jeg har talt opp 135 kildepublikasjoner i litteraturlisten, mange av dem i seg selv meget omfattende, utgitt i mange bind. Jeg har funnet at hun har lest tekstene grundig og tolker dem nøkternt. Hun gjengir et vell av utsagn fra kildene, dog ikke langtekkelig, hun zoomer inn på pregnante utsagn og kommenterer dem poengtert. I tillegg til de 135 kildepublikasjoner har hun brukt en stor norsk og dansk forskningslitteratur, der det også forekommer stoff som har vært viktig for henne. Noe av problemet med senere års historiske litteratur er at forfatterne har ignorert eldre forfattere – det har ikke Szelałowska gjort. Hun har sporet opp atskillig slående relevant stoff i eldre forskningslitteratur.

Bokens todeling har 1660 som skilleår, med en periode fra begynnelsen av 1500-tallet til 1660 og en annen periode fra eneveldets innføring til slutten av 1700-tallet. Det er fornuftig at hun ikke har beveget seg inn i de siste år før 1814. Det råder liten uenighet om at norsk nasjonal identitet da gjorde seg gjeldende, og det ville være bortkastet strev å påvise det.

Første hoveddel starter med to små kapitler som informerer leseren om den politiske bakgrunn i begynnelsen av 1500-tallet og det norske samfunn i perioden. Dette er et pliktlop som selvsagt er den minst originale del av boken, den gir et tilstrekkelig utgangspunkt for identitetsanalysen. I århundrene etter 1536 var Norges stilling i betydelig grad frikoblet fra aktuelle politiske prosesser som kunne gjøre landet til et sentralt tema i offentligheten – alle parter var tjent med at Norges lydrikeposisjon ble omtalt i forblommede vendinger. Det norske spørsmål lå dog jevnlig under overflaten som et stadig tilbakevendende emne for både norske og danske ytringer.

Szelągowska starter undersøkelsen i kapitel I, 3, der hun tar for seg dansk politikk overfor Norge og nordmenn 1536-1660. Hun legger vekt på vekselvirkningen av norske og danske holdninger ved at myndighetene stadig beroliget sine undersåtter i Norge med at de ville respektere norsk lov og norske samfunnsforhold. I likhet med flertallet av historikere sier hun at norgesartikkelen i Kristian 3.s håndfestning ikke ble lagt til grunn for senere utsagn om Norge. Oldenborgerne iscenesatte seg selv som norske konger overfor nordmennene, de omtalte og ivaretok norske rikssymboler og seremonier. Overfor andre stater presenterte de seg som innehavere av det norske rike. Hun legger vekt på at det Steinar Imsen har kalt norsk bondekommunalisme var i samklang med denne politikk og at den slik ble bragt ut til alle nordmenn. I myndighetenes interne betenkninger fantes mange utsagn om nordmennene som en annen nasjon enn danskene, og til stadighet med en bekymring for nordmennenes lojalitet. Hun tolker Hannibal Sehesteds stattholderskap 1642-1651 slik at det satte på sin spiss Norges riksstatus ved at Sehested spilte på den i bestrebelser på å styrke kongen som arving til det norske rike – dette forsterket den danske adels mistenksomhet når det gjaldt Norge.

Jeg tror hun overdriver Sehesteds betydning for norsk patriotisme på midten av 1600-tallet. Han opptrådte lik en fransk intendant i Richelieus tjeneste, med en hårdhendt beskatning og en krigføring som gjorde ham upopulær i befolkningen. Det var da heller vrede mot utbytning enn oppslutning om Sehesteds rojalistiske enegang i forhold til det danske riksråd som kan ha forsterket særnorske følelser, det antyder en flom av klager. Oppblussingen av aktiv norsk patriotisme for første gang etter senmiddelalderen var etter mitt syn en følge av tapet av landsdeler i 1645 og 1658. Det utløste en forbausende sterk norsk krigsinnsats, i Jemtland i 1657-58, i Trøndelag høsten 1658 og mest krevende i voldsomme kamper i Halden 1658-60. Det gjorde seg så gjeldende en langtidsvirkning av kampene om den norsk-svenske grensen i 1645-60: Den svenske fare var fra den tid en motivasjonsfaktor i den offisielle transformasjon av norsk identitet til eneveldets variant av norsk patriotisme. Dette var et hell for eneveldet som i sin propaganda kunne kanalisere norsk identitet i retning av kongeloyalitet. Men nå foregriper jeg bokens progresjon.

Kapitel I, 4 tar for seg symptomer på norsk nasjonal identitet i perioden 1536-1660. Szelągowska legger liten vekt på krigsmotstanden før 1650 som symptom på norsk uvilje mot en dansk konge, ettersom krigsmotstand var vanlig i mange land. Derimot mener hun at den norske hær som ble organisert i midten av 1600-tallet stimulerte en følelse av nasjonal tilhørighet. I dokumenter fra den norske adel finner hun et permanent norsk-nasjonalt program, som særlig kom til

uttrykk ved kongehyllinger og stendermøter. Det finner hun i likhet med Erik Opsahl bemerkelsesverdig ettersom det danske innslag var så stort i den norske adel at man kunne vente at adelsmennene ville ha fremhevet sin danske tilknytning for å oppnå goder og innrømmelser. Likevel valgte de hele veien å fremme norske krav og klage over å bli diskriminert som nordmenn. På stendermøtene i de siste år før 1660 spredte kravene seg til borgerskapet og geistligheten, som hadde et lignende dansk islett uten å spille på det. Det som stadig gikk igjen blant representanter for alle sosiale lag i Norge, var de hyppige referansene til Norges lov, med krav om respekt for den. Jeg er enig i at dette er kjernen i tidens norske politiske identitet.

Der Szelałowska skyter det største hull i modernistenes mur av nasjonalfornektelse, er hennes påvisning av at nordmenn på 1500-, 1600- og 1700-tallet i liten grad fremhevet sin regionale og lokale bakgrunn, men til stadighet poengterte at de var nordmenn og kom fra Norge. Slik var det med norske studenter ute i Europa; de kalte seg *Norvegius*. I København søkte de norske studentene sammen, selv om mange av dem hadde danskfødte fedre. Deres følelser i den danske hovedstaden var preget av nostalgi og fremmedgjørelse. Noe hun stadig kommer tilbake til, er hvor stor betydning naturen hadde for norskhetfølelsen, og her var det viktig at dansk og norsk natur er ekstremt forskjellige. Dette bringer henne over til spørsmålet hvorvidt norske litterater i 1500- og 1600-tallet interesserte seg for Norge, og svaret er et overveldende ja – igjen langt mer hele landet enn deres hjemsteder. Lenge hadde de en sterk fascinasjon for St. Olav, uttrykte en apologetisk tilnærming til norsk historie og interesserte seg for topografiske skildringer. Slike interesser dukket også opp i tekster som ikke var ment for publisering. Når det gjaldt den språklige forskjell mellom dialektene og dansk, oppfattet de som skrev om dette, dialektene som varianter av norsk, ikke som distriktsspråk. Et annet norsk tema som gikk igjen var interessen for de norske bønder, tidlig med vekt på deres råskap, etter hvert med økende vekt på gode egenskaper som ble fremstilt som typisk norske: hardførhet, nøysomhet, mot og ærlighet. Dette er interessant også ved at de senere enevoldskonger i sin propaganda grep til disse karakteristikker når de smigret nordmennene til trofast kamp for konge og fedreland.

I et kort kapittel I, 5 utvides perspektivet til bondekulturen slik den kom til uttrykk, i hus og innbo, i klær, skikker, sagn, eventyr og viser. Schelagowska fremhever kontinuiteten som etter 1536 kom til uttrykk i de mange katolske levninger, mest omfattende i det overveldende minnestoffet fra alle bygder om St. Olav, Norges evige konge. Eventyrenes viktigste figur var Askeladden, yngstebroren som alltid ble undervurdert, men hadde en usvikelig evne til å komme godt fra vanske-

lige situasjoner og finne verdifulle gjenstander som han drog nytte av. Dette folkloristiske stoffet tegner riss av de norske bønders nasjonale habitus, og det leverte materiale til elitens definisjon av det norske. Særlig var det slik i det 18. århundre, da fascinasjonen for norske bønder økte kraftig. Dette er en viktig observasjon.

Den andre hoveddel starter med et nytt kapitel om den danske politikk overfor Norge. Her påpeker hun at eneveldets bestrebelser på å knytte provinsene til sentrum i en helstatspolitikk ikke førte til en sammensmeltning av dansk og norsk nasjonalitet. Elitegruppene i Norge hadde i betydelig grad utenlandsk opprinnelse, men de konsoliderte sin norskhet og integrerte seg med den innfødte befolkning. De forble undersåttlig lojale til København, men eneveldets sentraliserende politikk favoriserte hovedstaden slik at det utløste en vedvarende følelse i de norske eliter av å bli dårlig behandlet. Det var følelser som stadig kom til overflaten i enkeltsaker, og da slik at de hevdet at det var Norge og nordmenn som ble diskriminert, ikke enkelte steder eller bestemte grupper.

Jeg vil tro dette var et populært argument blant nordmenn, fordi de skjønnte at regimet var bekymret for om det kunne holde på Norge. Posisjonen som nordmann var uangrikelig ettersom det var politisk korrekt å si at nordmenn var lojale og kjekke. Samtidig var det begrenset hvor meget norske klagere oppnådde, idet systemet satte trange grenser for virkelig opposisjonell aktivitet. Selv om vi i ettertid kan se et mønster i klagene, ble klagene ikke politisk avgjørende i samtiden. Også dette kan forklare hvorfor regimet uforstyrret kunne utvikle sin dyrking av den norske bonde som en idealtypisk figur og at elitegruppene uten å bli stigmatisert for det, kunne tilegne seg en stadig mer deklamatorisk norskhet.

I kapitel II, 2 tar Szelągowska et dypdykk i Ludvig Holbergs og Erik Pontoppidans påvirkning av det norske: Holberg var en inspirasjonskilde, noe som fremgår av alle omtaler av ham i norske tekster i 1700-tallet. Nordmennene anså Holberg for å være norsk, og han selv fornekta ikke sin norske identitet. Han betraktet Norge som en egen nasjon, dog uløselig knyttet til Danmark. Jeg vil tilføye at Holberg legemliggjorde kombinasjonen av kongetroskap og norskhet. Szelągowska sier at Pontoppidans innflytelse mest lå i at han viste så stor interesse for Norge og skrev utførlig om landet og dets innbyggere, særlig gjaldt det bøndene, som han anså som nasjonens kjerne. Uten at hun sier det eksplisitt videreførte de to i hovedsak stereotyper som var blitt formulert allerede i det foregående århundre.

Kapitel II, 3 systematiserer analysen av hele korpus av skriftlige utsegn. Szelągowska finner da at nordmennene følte seg knyttet til det norske samfunnet, de gav uttrykk for varme følelser for landet, og de

fremholdt at Norge var annerledes, særlig sammenlignet med dansk natur. I annen halvdel av 1700-tallet diskuterte mange med danske skribenter hva som var deres hjemland, og de oppfattet Norge som en egen nasjon. I brev og dagbøker er det merkbart at folk interesserte seg for det som skjedde i hele landet, ikke bare i deres hjemdistrikt. Fremheving av norske tema kom særlig sterkt til uttrykk i offentlige ytringer, som i taler, avisartikler, skjønnlitteratur og skulpturer. Hun finner det bemerkelsesverdig hvor varme ytringene ofte var, som veritable kjærlighetserklæringer til landet.

Kapitel II, 4 omtaler patriotiske aktiviteter. Her tas det utgangspunkt i en ofte uttalt frustrasjon om at danskene ikke kjente eller skjønnte forholdene i Norge. Folk syntes derfor det var nødvendig å gjøre noe for å bringe dem frem i lyset og forbedre dem. Også i den sammenheng dukket det opp hyppige påstander om at Norge ikke ble likeverdig behandlet. Szelągowska omtaler argumentene for et norsk universitet og hvordan begrepsdannelsen om nasjonen utviklet seg i tilknytning til dette. Og så tar hun for seg mindre initiativ som lettere lot seg gjennomføre. Hun mener at den topografiske litteraturen var en nasjonal aktivitet som ble drevet frem i en erklært trang til å lære landet bedre å kjenne, og interessen for det norske språk ble ført videre i lingvistiske studier. Mest praktisk rettet var mange arbeider med økonomi som tema. Og så kom en ny historisk bølge, Gerhard Schøning fanget opp eldre tendenser og skapte en historisk begrunnet norsk nasjonal myte med stor appell etter 1770. Hun peker dessuten på fremveksten av en mer målrettet nasjonal skjønnlitteratur, også den med nasjonalistiske tendenser.

Kapitel II, 5 tjener som en sammenfatning ved en analyse av strukturen i den norske identitet, dens kontinuiteten og utskillelse i forhold til andre nasjoner. De tre komponenter i identiteten i det 18. århundre var naturen, folket og historien. Naturen var gjenstand for en veritabel kult, den demonstrerte Norges annerledeshet, den skapte den nasjonale karakteren og den inspirerte til fedrelandskjærlighet. Dyrløsheten av folket hadde et kompensatorisk-terapeutisk trekk, det dreide seg om å pleie skuffelsen over ikke å oppnå så meget som man håpet, at Norge som samfunn var underutviklet, men med et flott folk. Dette synet på folket ble i stor grad knyttet til bøndene, noe som også gav rom for realistiske skildringer. Funksjonen til norsk historieskriving var å kompensere for landets beskjedne stilling i nåtiden med en forherliget fortid.

I konklusjonen tar Szelągowska til motmæle mot at en type nasjonal identitet er mer utviklet enn en annen type. Hun skriver at det høyt utviklete stadium er vanligvis knyttet til nasjonalstaten, men at nasjonalismen er en fullstendig annen variant av nasjonal identitet.

Hun påpeker dessuten at utviklingen har gått i sikksakk: Norsk nasjonal identitet var mer politisk (les: nasjonalistisk) i 1500-tallet enn i 1700-tallet. Dog forekom der så sterke konstante trekk ved den nasjonale identitet i Norge at hun fristes til å forfekte en naturlig, nesten uforanderlig norsk identitet. Jeg kan berolige urolige lesere med at hun avviser denne fristelse. Men det er i hvert fall verd å merke seg at naturen, folket og historien fremdeles inngår som viktige elementer i norsk selvforståelse.

Øystein Rian

| JULIAN GOODARE: *The European Witch-Hunt*, Routledge, London/New York 2016, 430 s., 32,99 GBP.

Julian Goodare er en av Europas ledende forskere innen trolldomsforskning. Hans nye bok dekker trolldomsforfølgelsen i tidlig nytid hovedsakelig i Europa, men også med et lite sideblikk til Salem i USA. Trolldomsforskning har foregått de siste 20 år med jevn intensitet over hele Europa, men som oftest er det snakk om regionale eller nasjonale studier. Når det gjelder tidligere publiserte monografier som tar for seg trolldomsforfølgelsen, er det særlig to som er verdt å nevne. Den ene, Brian P. Levacks bok *The Witch-Hunt in Early Modern Europe*, først publisert i 1987 og 4. utgave i 2015, har vært et standardverk for studenter, forskere og et allment interessert publikum. Den andre, Wolfgang Behringers *Witches and Witch-Hunts: A Global History* fra 2004, plasserer trolldomsprosessene i Europa i en bred kronologisk og geografisk kontekst.

Et positivt trekk ved Julian Goodares bok er den oppdaterte kunnskap knyttet til trolldomsforskning i hele Europa som kommer frem. Det var stor variasjon mellom ulike områder når det gjaldt prosessenes omfang og hva slags type forfølgelse som foregikk. At denne boken presenterer oversikter over og sammendrag av det som forskningsmessig er utført innen feltet så langt, er en stor gevinst. Dette gjelder for alle land i Europa, også de nordiske land. Det gir en forståelse av trolldomsprosessenes intensitet og variasjon å se hvordan de ulike land fremtrer på kart og i tabeller.

Danmark plasserer seg i en europeisk kontekst som et land med midtels sterk forfølgelse, på linje med eksempelvis Sverige, Norge og Polen. Landene med ekstrem forfølgelse var Tyskland, Skottland, Østerrike og Sveits. Danske trolldomssaker er nevnt i flere kapitler, blant annet knyttet til ideer om inngåelse av pakt med djevelen, der danske trollkvinner under rettssaken bekjente at de hadde inngått pakt med en dreng. Denne drengen, demonen, ble så omskapt til et dyr etter